

TILLMANN J. A.

A világgjárás művészete *Metszetek*

„...az angol nem azért utaz, hogy angolt lásson...”

LAURENCE STERNE*

A világgjárás az első lépésekkel kezdődik. És magunkfajta letelepedettek számára a világot sokáig a ház jelenti, melyben első lépéseinket megtesszük. Ez a világ teljes, és többnyire „a boldog tér képei” (Bachelard) töltik be.¹ A pincétől a padlásig terjedő terei kezdetben a kozmikus teljességet jelentik: Alvilágába lépcsők átmenetén keresztül lehet lejutni, oldalpincéiben pedig olykor – miként nálunk, Apám elbeszélése szerint – *meszes emberek* laknak. Padlása a magasban, a felfelé vezető lehetőségek első – és egyúttal sokáig utolsó – szintje, ahol néha az ég madarai vesznek szállást. A házon belüli vertikális alapviszonyok az udvar és a kert horizontális tereumaival együtt az univerzális kiegyensúlyozottságot jelenítik meg.² Ezért is lehet „a ház az emberi lélek elemzésének eszköze”.³

A felnövekedésben előrehaladva aztán egyre tágulóbb körökben járjuk be a házon kívüli kül-világot. A falakon vagy a kerítésen kívüli külső, a kinti – ismeretlen térség. Minden irányban ott van a láthatár peremén; az ismeretlen övezeteit keríti körénk. Ezért is érvényes a tengerész-filozófus Michel Serres megállapítása: „A ház elhagyása – ez a metafizika kezdete, vagyis azé, ami túlvan van.”⁴ Az ismert mindenkori határán túl húzódó ismeretlenről, a túlnaniról ugyanis nem tudható, hogy e világ folytatása, vagy pedig egy másik kezdete. Azaz érvényes-e benne az általunk ismert „fizika” (*fűzisz*e, természete tapasztalatunkkal egyező), vagy túl van (*meta*) e fizikán, s egy másfajta „fizika” a meghatározó. (E tekintetben nincs lényegi különbség a Föld gömbalakjáról való megbizonyosodás – körülhajózásának – kora *előtti* és az *azóta* is tartó korszak között; a különbség az, hogy korábban a „túlvan” világának kezdetét a síknak tartott Föld felszínén vélték lokalizálhatónak, ma pedig többnyire az univerzum – aktuálisan ismert – határán kívülre szokás helyezni /a fizikai kozmológia párhuzamos univerzumok

* LAURENCE STERNE: *Érzelmes utazások*. (Ford. Kazinczy Ferenc)

¹ GASTON BACHELARD: *Poetik des Raumes /La poétique de l'espace*, 1957./, Fischer, Frankfurt, 1987. 25. (Jelen, valamint a továbbiakban idézett helyek, amennyiben nem magyar kiadásról van szó, saját fordításaim. T. J. A.)

² TILLMANN J. A.: A közel és a távol kertjei. In: Uő. *Távkeretek*, Bp., Kijarat, 1997.; <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/tavkeretek/kert.html>

³ BACHELARD: *i. m.*, 26.

⁴ MICHEL SERRES: *Die fünf Sinne /Les cinq sens*, 1985./, Frankfurt, Suhrkamp, 1993. 376.

etc. elméleteiben/, bár egyes teóriákban ez a „kint” is valójában „benn”, ebben a kozmoszban van.⁵⁾

A felnövekedés folyamán a megismerés övezetének növekszik a sugara. Van, akinél ez végül nem terjed túl a szülőház, vagy a szülőföld határán, s van, akinél a Föld legtávolabbi tájáig terjed.⁶ A világ e személyes feltárásával egyidejűleg feltűnik a határa, amin túl az ismeretlen világa terül el. Az ismeretlen övezete életkorról életkorra, kultúrától és kortól függően változik, de elérhetetlensége soha nem szűnik meg. Ellenkezőleg: „a távolság olyan mértékben nő, amilyen mértékben legyőzzük” (Böhringer)⁷ – s ez személyes tekintetben éppúgy érvényes, mint kultúrák vonatkozásában, sőt, kozmikus léptékben az emberiségre nézve is.

Gyerekkorunkban ilyen határt jelentett a falut övező, akkor hegynek látszó domb, amin túl volt vélhető minden, ami a „külvilág”. A mítoszok ezt a Föld peremén, a világ szélén, a népmesék az „Óperenciás tenger” partján lokalizálják. Az ismert határán túl lévő, a mindenkori ismeretlen az érdeklődés, a kíváncsiság, a vágyak tárgya. Ezért is érzik előbb az *elvágyás* (*Fernweh, farsickness*), mint a *honvágy*. Innen ered a magasabb emberi törekvések, az életcélok kitűzése, a transzcendens távlatok kialakulása: „Bármely ember életprogramjában elérkezik az a pillanat, amikor fölbukkan a legjobb, ám hozzáférhetetlen iránypont témája. Minden egy magasrendű cél, valami távoli köré rendeződik, amihez mérten a köznapi, kézzelfogható valóság dolgai kisebbnek látszanak. (...) A hit szerinti 'ott' a mennybéli Jeruzsálem, a megismerése az abszolút igazság, a hétköznapi életé a boldogság. A távolság ezen ábrázolatai, a világ eme 'távlatpontjai' nélkül, amelyek vonzereje kizökkenti érzeinket, elpárologna minden 'lelkesezésünk', az élővilág alacsonyabb szintjére süllyednének. A 'távolság' minden utópia nyersanyaga, egyúttal a transzcendencia megsejtésének is legkézenfekvőbb módja.”⁸

A legjobb, ám hozzáférhetetlen iránypont aztán gyakran nagyon is gyakorlatias törekvésekké transzformálódik; a Mennyei Jeruzsálemet a földön kezdik építeni, az utópiáknak, a nem-helyeknek helyeket keresnek, vagy konkrét építési területet törekszenek megtalálni – miként ezt Thoreau példája is mutatja – :

⁵ TIMOTHY FERRIS: *A vörös határ. A világegyetem szélének kutatása*. Bp., Gondolat, 1985.; UÓ.: *A világmindenség. Mai kozmológiai elméletek*, Bp., 2005.; SZÉKELY LÁSZLÓ: *A világ keletkezésének eszméje*. In: (Szerk.) *Fehér Márta: TEREMTÉS* Bp., Áron, 1996.; STEVEN WEINBERG: *Az első három perc*. Bp., Gondolat, 1982.

⁶ Sajátos jellegük folytán a Földön kívülre vezető utazások nem tartoznak ide, ui. a világgjárás a Föld bejárásának szinonímája (itt a *világ = Föld*), nem a kozmikus kirándulásoké. Az utóbbi problematikájáról ld.: TILLMANN J. A.: *A Nyugalom tengerén*. In: UÓ.: *Távkeretek*, Bp., Kijarat, 1997.; <http://www.c3.hu/~tillmann/konyvek/tavkeretek/nyugalom.html>

⁷ HANNES BÖHRINGER: *Nadrágzseb*. In: UÓ.: *Szinte semmi. Életművészet és más művészetek*, Bp., Balassi, 2006.; http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/bohringer_szintesemmi/10_zseb.html

⁸ ANDREI PLEȘU: *Angyalok*. Kolozsvár, Koinonia, 2006. (Ford. *Horváth Andor*) 237.

„Életünk egy bizonyos korszakában a táj minden pontját úgy nézzük, mint föl-
építendő házunk helyét.”⁹

A tér személyes feltárása, a távolig menő megismerése egyedülálló párhuzamban áll az európai kultúra fejlődésével. „A messzeség hívása, a másféleség vonzása az európai világ egyik meghatározó témája, szervezőelve. A görög hajó-
soktól Kolumbusz Kristófig, Magellántól Thor Heyerdalig azt látjuk, hogy az egyik földrész szünet nélkül ostromolja az összes többit.” – írja Andrei Pleșu.¹⁰

A NOMÁD IGAZSÁG

„Tegyünk egy kis utazást a jobb megismerés honába!” Paul Klee ezzel az *Alkotói vallomásában* olvasható kijelentésével utazás és megismerés lényegi összefüggését hozza szóba.¹¹ A világjárás megismerés. A megismerés a 'kiterjedt' és kevésbé kiterjedt dolgok megtapasztalása. Tapasztalatra nem csak közvetlenül, a 'kül'- és 'bel'-világ hézagmentes találkozása során – a magyar szó etimológiája szerint – *tapintással* lehet szert tenni. Az elmélyült ismeretszerzésre közvetettebb, a tér bejárásával kapcsolatos módozatok is adódnak; ezt más nyelvek tapasztalásra használatos szavai mellett a jártas jelző is mutatja.¹² Kant szerint az ember utazás és olvasás révén szerezhethet világ- és emberismeretet: „Az antropológia kiterjedését növelő eszközök közé tartozik az utazás, legyen ez akár útleírások olvasása. Ám az embernek előbb otthonában, városának vagy vidékének lakóival történő társas érintkezés során kell emberismeretre szert tennie, ha tudni akarja, mit érdemes künn keresnie, hogy nagyobb kiterjedését előmozdítsa.”¹³

A XX. század utolsó nagy utazó-írója, a *szövevényes ösvényeken*¹⁴ otthonos Bruce Chatwin szerint nem a világ megismerésének igénye, hanem az ember antropológiai adottságai szólnak az állandó úton-járás mellett: „Az ember igaz hona nem a ház, hanem az út, és maga az élet egy utazás, amelyet lábon kell megtenni.”¹⁵ Bár Deleuze és Guattari nomád-elméletének híve volt,¹⁶ gyakorló világjá-

⁹ HENRY DAVID THOREAU: *Walden*. (Ford. Szöllőssy Klára) Bp, Fekete Sas, 1999. 66.

¹⁰ ANDREI PLEȘU: Túllátni a szemhatáron. In: UÓ.: *A madarak nyelve*. (Ford. Horváth Andor) Pécs, Jelenkor, 2000. 200.

¹¹ PAUL KLEE: Alkotói vallomás. = *Balkon* 1995/9.;

<http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/Klee/Alkot.html>

¹² vö. *erfahren* = *tapasztalt / jártas / utazott*

¹³ IMMANUEL KANT: *Anthropologie in pragmatischer Hinsicht*. Berlin, Heimann, 1869. 2.

¹⁴ BRUCE CHATWIN: *Verschlungene Pfade (Szövevényes ösvények)*. München – Wien, Hanser, 1999. 21.

¹⁵ TILLMANN J. A.: Szövevényes ösvényeken. Bruce Chatwin. = *Balkon* 1999/11–12.;

<http://www.c3.hu/~tillmann/irasok/muveszet/chatfoto.html> 2010. január 25.

¹⁶ „Chatwin úgy beszélt erről a témáról, mint ahogy a középkori teológusok a Szentháromságáról.” ROBERTO CALASSO: Chette-wynde. In: B. CHATWIN: *i. m.*, 13.

róként mégsem a nomaditás sokszázezer éves történetére hivatkozik, hanem a tapasztalataival egybecsengő tudományterületek felismeréseire: „A vándorlás folyamata fizikai és szellemi jóérzéssel jár, míg a tartós helyben maradás monotonája, vagy a szabályos munka olyan mintázatot sző az agyba, melyek csüggedtséget és a személyes elégtelenség érzetét keltik. Mindannak java, amit az etológusok 'agresszióknak' neveznek, nem más, mint dühödtt válasz a frusztráló beszűkültségre.”¹⁷

A letelepedettekben nomádok bolyonganak, a helyben maradókban vándorok élnek tovább; a vándorlás és maradás feszültsége időről-időre más formában fejeződik ki, korról-korra másként oldódik föl. Hol a vándorszerzetességben, hol a távolsági turisztikában, hol valóságosan, hol metaforizálódva. Ez jut szóhoz Márai Sándor *Füves könyvében*, aki – az antik filozófiai életművészet tanításaiból merítve – így ír: „Vándor vagy és minden nap tovább kell menned. Nem tudhatod, meddig élsz, s egyáltalán lesz-e időd, eljutni utad végcéljához, lelked és az isteni megismeréséhez? Ezért menj minden nap tovább, sebes lábakkal és szegényen is. Mert vándor vagy.”¹⁸

Míg Chatwin a vándorlás, a nomaditás mellett – saját tapasztalatain túl – agytudományi és etológiai érveket vonultat föl, Maurice Blanchot az egyhelyben nem maradás onto-teológiai és ismeretelméleti alapjára mutat rá: „Ha a zsidóságnak egyetlen rendeltetése van számunkra, az az, hogy megmutassa: minden időben készen kell állnunk, hogy útra keljünk, mert eltávolodni (elmenni) olyan követelmény, amely alól nem vonhatjuk ki magunkat, ha meg akarjuk őrizni az igazsághoz való viszonyulás képességét. A kiszakadás követelménye a nomád igazság igénye.”¹⁹

Az úton levő, a vándor nézőpontja a tájékon, a világon áthaladva folyvást változik. A távlatváltásoknak ez a sorozata adja meg a valóságtapasztalat, a világismeret teljességének a lehetőségét. „Nem arról van-e inkább szó, hogy ez a bolyongás egy új viszonyt jelent az „igaz”-zal? – kérdi Blanchot – A vándorlás, a száműzetés pozitív kapcsolatot jelent a külvilággal, amely arra hív fel bennünket, hogy ne elégedjünk meg azzal, amit a sajátunknak tekintünk.”²⁰ Nincs ugyanis olyan kitüntetett nézőpont, pán-optikus kilátó, ahonnan a mindenség szemrevételezhető lenne. Vagy ahogy Szabó Lajos ismeretelméleti formulájában összegezte: „a valóság perspektívákban van adva”.²¹

A menés és maradás, változás és állandóság viszonya és átfordulása, konkrét és képletes értelemben egyaránt visszatérő témája a filozófiának antik kezdetei

¹⁷ B. CHATWIN: *i. m.*, 21.

¹⁸ MÁRAI SÁNDOR: *Füves könyv*, 12. Bp., Helikon, 1998. 15.

¹⁹ MAURICE BLANCHOT: Az elpusztíthatatlan. = *Magyar Lettre Internationale* 1996/tél; <http://www.c3.hu/scripta/lettre/lettre23/10bla.htm> 2010. január 25.

²⁰ Uo.

²¹ *Életünk* 1989. 9–10. szám 802.

óta. Alapvető dialektikáját Hannes Böhringer így fogalmazta meg: „Filozofálni azt jelenti: úti előkészületeket tenni, a saját dolgokat rendbe rakni, a bőröndöt bepakolni és mindegyre átpakolni, egészen addig, amíg kezelhetővé és hordozhatóvá válik. (...) A filozófia annak művészete, miként lehet (szinte) útra készen otthon maradni.”²² Ennek a lehetőségét pedig a filozófiai kivételes tágassága teszi lehetővé: „A filozófia tágassá teszi a világot – mondja Rüdiger Safranski méltán. – A filozófiával teret nyer az ember.”²³

DE ARTE PEREGRINANDI

„Az utazásnak nincs tudománya – jegyzi fel a Pallasz fregatton megtett földközi hajóútja során Goncsarov –, a tekintélyek Arisztotelésztől Lomonoszovig bezárólag hallgatnak róla.”²⁴ A kiváló író azonban tévedett: nem ismerte ugyanis azt a tetemes szakirodalmat, amit ebben a tárgykörben írtak. „A közelmúlt vizsgálatai felhívták a figyelmet a kora újkori európai utazás ‘módszertanára’ vagy ‘elméletére’ – írja utazástörténeti útmutatójában Peter Burke. – A XVI. század végétől a kései XVIII. századig könyvek sora bontotta ki ezt az ars apodemicát.”²⁵ Az utazás elmélete és módszertana „a XVI. század közepén már összefoglalható európai utazási tapasztalatokat általánosított” – állapítja meg a korai utazások irodalomtörténetében Kovács Sándor Iván.²⁶

A *De arte peregrinandi* című 1591-ben Nürnbergben megjelent gyűjtemény előszava szerint a kötet írásai „bővelkednek azokban a dolgokban, amelyek az olvasónak páratlan élvezetet és hasznot hozhatnak. Ugyanis (...) nemcsak az ügyesen és célszerűen való vándorlás bölcs tanait tartalmazza, hanem a dolgok és példák hihetetlen bőségét és változatosságát is.”²⁷ Az utazás helyes, azaz módszeres mesterségéről (művészetéről/ tudományáról – miként azt az *ars peregrinandi* kifejezés korabeli jelentése tartalmazza) Justus Lipsius 1578-ban Antwerpenben kelt levelében így ír: „A kisszerű és hétköznapi lelkek földjükhöz szegeztetve otthon ülnek: mennyivel fölségesebb az, aki az eget utánozza, és örül a mozgásnak. A nagy férfiak akár a régi korokban, akár korunkban azért utaztak. De itt ez a szabály, hogy az nemcsak gyönyörűséggel, hanem haszonnal is járjon. Kóborolni, nézelődni, bolyongani bárki képes: ám kevesen tudnak fürkészni, tanulni, azaz helyesen utazni.”²⁸

²² HANNES BÖHRINGER: *Daidalosz vagy Diogenész*, Bp., Terc, 2008. 13.

²³ „A filozófia tágassá teszi a világot” *Beszélgetés Rüdiger Safranskival*. = *Műhely* 2003/4.; <http://www.c3.hu/~tillmann/forditasok/tobbiek/Safranski.htm> 2010. január 25.

²⁴ IVAN GONCSAROV: *A Pallasz fregatt*. Budapest–Uzsgorod, 1981. 12.

²⁵ PETER BURKE: Útmutatás az utazástörténet számára. = *Korall* 26. (2006/11), 6.

²⁶ KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: *Szakácsmesterségnek és utazásnak könyvecskéi*, Bp., 1988. 101.

²⁷ Idézi Kovács Sándor Iván, *uo.* 102.

²⁸ *I. m.*, 228.

De mit is jelent e korban „helyesen utazni”? Az eszményi utazó alakját Hilarius Pырckmair bajor orvos 1577-ben így határozta meg: „nevezzük őt az idegen földek fogékony szemlélőjének, ama dolgok szemfüles megfigyelőjének, melyek tudása szükséges és hasznos, s aki vándorlását nem vaktában végzi, hanem előrelátóan, közös haszonra, becsületre, dicsőségre (...) állandóan serényen ügyel arra, amiért vándorol”.²⁹ A „mi az utazás (peregrinatio)?” kérdését felvető David Frölich késmárki matematikus, az *Utazók könyvtára* című munkájában definitív választ ad: „Törekvés idegen tájak meglátogatására és megismerésére; elhatározás minden jó összegyűjtésére, ami akár a haza vagy a közelvalók, akár önmagunk számára valamiképpen előmenetelre és dicsőségre lehet.”³⁰

Az utazás mátrixát alapjában antik görög-római és keresztény minták képezték. Ezek mögött, mintegy archaikus háttérként a nomád élet évezredei, a különféle mitikus utazások, a „beavatások” különféle útjai húzódnak meg. Az utazási irodalom Odüsszeusszal és az Argonauták történetével kezdődik, majd az antik utazókkal és geográfusokkal folytatódik. Az út és a zarándoklat keresztény topozsai Jézus Krisztus életútján és szenvedéstörténetén alapulnak. A későközépkori-koraújkori utazási elméletek az antik és a keresztény szempontrendszerek „szünopszisztát” nyújtják. David Frölichnek az „utazás során elsősorban megsemmisítendő dolgok táblázata” szerint: „Először Istent kell hívni, akinél nincs felkészültebb és biztosabb útitárs...” (Akkoriban ez korántsem pusztán retorikai formula, hiszen az utazás korántsem veszélytelen vállalkozás és nincs „utasbiztosítás”). Meg is adja ehhez a „legmegfelelőbb” zsoltárokat (91, 126, 127, 139). Ezután pedig rögtön rátér a látnivalókra: a „Terület, melynél megfigyelendőek a nevek (régiek/ jelenlegiek/ gyakran változók)”.

A távlat kettős: egyszerre tart szem előtt transzcendens és topografikus irányokat, akár csak a korabeli térképek, melyeken az egyes útvonalak és térségek ábrái mellett a mennyei vagy a földi Jeruzsálem elképzelt látképe is szerepel.³¹ „Nem az oikumene, hanem a Szentföld határozza meg a teret.”³² Olyannyira, hogy a világtérképek még a XVI. század során is jó ideig vallási kérdést jelentettek: térképekért máglyára lehetett kerülni.³³

A későközépkori utazáselméletek „az útleírás poétikai szabályait, az útleírás módszertanát kodifikálják”.³⁴ Szempontrendszereket, szisztémákat, táblázatokat

²⁹ I. m., 101.

³⁰ I. m., 115.

³¹ (Szerk.) TÖRÖK ZSOLT: *Szent helyek a térképeken*, Pannonhalma, Bencés, 2005. 14.

³² N. J. W. THROWER: *Maps and Civilizations. Cartography in Culture and Society*. Chicago, UPCh, 1999. 42.

³³ „Még 1535-ben is megjelentetett Melchior és Gaspar Trechsel egy Michael Servet által kommentált Ptolemaios-kiadást. Ezt Jean Calvin követelésére tűzre vetették, mivel Palesztinát nem a tejjel és mézzel folyó földként ábrázolták. A térképész Servet-et 1553-ban eretnokségért megégették.” KARL SCHLÖGEL: *Im Raume lesen wir die Zeit*. München – Wien, Hanser, 2003. 160.

³⁴ KOVÁCS S. I.: i. m., 111.

alakítanak ki, amivel „megragadhatóvá” tehető az új látványok. Ezt mutatják például Hieronymus Turler *De peregratione et agro Neapolitano...* című könyvének fejezetcímei: *Kik alkalmasak rá; Hogyan kell utazni; Az utazás sikere és haszna; Mit kell megfigyelni utazás közben; Az utazás ellen felhozott vádak és cáfolatok; Az utazás legnagyobb dicsérete.*³⁵ Az utolsó fejezetben pedig arról szól: „Mi lehet örvedetesebb, mint személyesen meglátni azt, amiről másoktól olvastál, hallottál valamit, s emlékezetedbe visszaidézni, amit láttál valaha, s gyakorlatban alkalmazni, hogy a haszonról, alkalmasságról ne is szólják.”

A *másoktól olvasott* úti élmények nemcsak utazási segédletként szolgáltak, hanem a különböző korszakok nagy utazóinak is legfőbb „útrahívásává”, utazási indítékává váltak. (Kolumbusz számára ezt John Mandeville fantasztikus útleírása jelentette, Humboldt számára Marco Polo utazásai, Darwin számára Humboldt egyenlítői utazásai...) A nagyhírű utazóknál olvasottak nemcsak az utazás indítékai terén, de a szemléletmód és a későbbi útleírások stílusa tekintetében is meghatározónak bizonyultak: „James Boswell, aki Addison *Remarks on Italy*jával a csomagjában utazott délre, nem volt egyedül az elődökkel szemben érzett tisztelet terén. Georg Forster *Sterne Sentimental journey*-jének mintájára szerkesztette meg saját naplóját párizsi tartózkodásáról, ahogy J. G. Schummel is *Emfindsame Reisen*jét.”³⁶

A HATÁRTALAN HATÁRÁN

Az utazási irodalomban kezdettől fogva markánsan megmutatkozik az utazásnak a XX. századig érvényben lévő kettős jellege: egyrészt kollektív, küldetés-szerű funkciója (s ez gyakran tényleges megbízatás formáját öltötte, miként Kolumbusz, vagy Cook esetében). A „közös haszonra” (Pyrckmair) végzett felfedezés (bejárás, megfigyelés, feltárás, leírás) mellett pedig az úti benyomások, tapasztalatok személyes megélése kap méltán hangsúlyt („személyesen meglátni azt, amiről másoktól olvastál, hallottál” /Turler/).

Az utazó évszázadokon keresztül felfedező, felderítő és tudósító is. Afféle előőr, aki az esetleges konkrét megbízatáson túl egy-egy (olvasó) közösség küldötte. Utazása és úti beszámolója az otthon maradottaknak is szól; számukra fedezi fel és írja le az ismeretlen vagy kevésbé ismert vidékeket. Az útleírásokat a tényleges vagy hallgatóságos „küldetés” pátosza hatja át. Ez a magyarázata a műfaj népszerűségének is: a reneszánsztól kezdődően 1800-ig mintegy tízezer útikönyv jelenik meg.³⁷

³⁵Uo. 103.

³⁶BURKE: uo.

³⁷WOLFGANG KASCHUBA: *Die Überwindung der Distanz: Zeit und Raum in der europäischen Moderne.* Frankfurt, Fischer, 2004. 24.

A változás az utazás és irodalmának státuszában a XVIII. században kezdődő turizmussal veszi kezdetét. A *Grand Tour* divattá válásával egyre több északi (főként angol, francia és német) megy Itáliába. A XIX. század elején megnyílnak az első utazási irodák, a közlekedési technológiák fejlődésével az utazások tömegessé válnak. Az írók közül is egyre többen utaznak, kibontakozik az „irodalmi turisztika”. „Aki egyszer tollhoz nyúlt, manapság még Olaszországba sem utazhat el úgy, hogy arról az olvasóközönség tudomást ne szerezzen.” – jegyzi meg Goncsarov 1858-ban.³⁸

Ebben az időben zárul le a felfedezések korszaka is, sor kerül a Föld utolsó nagyobb „fehér foltjainak” bejárására és feltárására. Az ismeretlen térségek kimerülésének, a felfedezések lehetőségének végét belátva James Cook lakonikusan megjegyzi: „nem számíthattunk további felfedezésekre olyan tengereken, amelyeket előttünk már bejártak”³⁹

Az utazás-módszertani könyvek és útleírások helyét fokozatosan átveszik az egyre gyakorlatiasabb útikönyvek. Az 1830-as években jelennek meg az első *baedekerek*, a ma is használatos, utazási információk kézikönyvek.

Az utazás utolsó figyelemreméltó elméletét Victor Segalen, az egzotizmus teoretikusa dolgozta ki a XX. század első éveiben.⁴⁰ Írásaiban a földi térségek kiismerésével, az ismeretlen és az eltérő kimerülésével előállott helyzetre reflektál. A francia hadsereg orvosaként Ázsiában, főként Kínában szerzett tapasztalatai a tömeges utazás heves ellenzőjévé tették. Írásaiban az utazások értelmetlenné válásának, az eltérővel, az egzotikussal való találkozás lehetősége felszámolásának kezdetét a Felfedezések korára teszi. („Ezzel kezdődött a turizmus! Ahogy az ember megtudta, hogy a Föld egy golyó.”⁴¹) A turisztika mechanizált jellegével, kipárnázottságával és megrendezetségével szemben *a valóság országába vezető utazás* mellett érvel.⁴²

Tanácsai szerint olyan útvonalat kell választani, amely „nem engedi meg semmiféle mechanikus segédeszköz használatát.”⁴³ Ahhoz, hogy az utazás során a „feltárás teljes értéke kibontakozhasson, (...) átfogónak kell lennie. Az utazás irányának megválasztását nem szabad a véletlenre bízni. Minden emberi élményhez jó ugródeszka kell.” Az útvonalnak „váltakozva kell vezetnie, hol nyílegyenesen, hol pedig a hegyen megtörve”. Az utazás során mechanikus járművek használata nem, „csak az állati izomerő bevetése megengedett”. A *valóság*

³⁸ GONCSAROV: *i. m.*, 13.

³⁹ JAMES COOK: *Utazások a világ körül*. Bp., Gondolat, 1962. 386.

⁴⁰ TILLMANN J. A.: *A határtalan határára érve. Segalen és az egzotizmus*. = Átváltozások 14. (1998), 70–76.

⁴¹ VICTOR SEGALÉN: *Die Ästhetik des Diversen. Versuch über den Exotismus*. Frankfurt, Qumran, 1983. 27.

⁴² VICTOR SEGALÉN: *Aufbruch in das Land der Wirklichkeit* (Equipée. Voyage au pays du réel). Frankfurt, Qumran, 1990.

⁴³ SEGALÉN: *uo.* 15, 17, 20.

országában utazó „mocsarak iszapjába fog merülni, folyamok gázlón vezet keresztül, vagy eltikkad a sziklák között. (...) A vidékek, amelyeken áthalad, olykor sivárak lesznek. (...) De ne tévesszen meg az utazás, sem pedig az ország, se a nap mint nap adódó festői látvány, de önmagadtól se hagyd magad megtéveszteni. Az elutazás (...) a lovak, a kocsik, a hasas dzsunkák a folyókon (...) nem annyira arra irányulnak, hogy célhoz vigyenek, hanem hogy mindegyre felvetődjön az égető és kínzó kérdés: csökken avagy növekszik az imaginárius ereje akkor, amikor a reálissal szembesül?”

A VILÁGJÁRÁS MŰVÉSZEI

Ki jártas a világban? Az ún. világjárók volnának ma, a „globális osztály” tagjai, akik nap mint nap az országok és kontinensek között közlekednek? Egyáltalán kritériuma-e a világban való jártasságnak a világ különböző részeinek bejárása, a kontinenseken keresztül vezető utazás? A jártasság a világban nem azonos az egymástól távol eső helyeken történő keresztülhaladással. A jártasság egy terület bejárását, elmélyült megismerését és beható tapasztalatszerzést, nem pusztán a helyváltoztatás gyakoriságát jelenti. Az világjárás végső soron életmód, életvezetés kérdése. Erre utal Seneca egyik levelében, amikor, a kedélyállapot kezelésére nem a környezetváltoztatást, az idő utazgatással történő változtatossá tevését ajánlja, hanem azt, hogy „lelket kell cserélned, nem vidéket!”⁴⁴

A modern művészet kezdettől fogva úton van: határjárást folytat – határaitra kérdez rá, kérdéssé teszi őket. Így törekszik új utak megnyitására. „A modern művészet – írja Hannes Böhringer –, mely állandóan áthelyezi határait, és ezzel permanensen forradalmasítja magát, experimentális. Az experimentum tapasztalatot és kísérletet jelent; azt, hogy a tapasztalatot nem engedni át a véletlennek.” Ez a művészetfelfogás hasonló a kísérlet tudományos fogalmához, melyet a XX. század elején a fizikus Ernst Mach a kutatás pszichológiájáról írott vázlatában úgy jellemez, mint „a tapasztalat szándékoltan öntevékeny kiterjesztését”.⁴⁵

A „jobb megismerés honába” vezető kísérleti művészet köréből néhány művészi utazás megkülönböztetett figyelmet érdemel. Valamennyi – a konceptuális és a performatív művészet körébe egyaránt sorolható – utazás a konvencionális formákhoz képest jelzi az eltérő lehetőségeket.

A NAGY FAL-SÉTA

⁴⁴ LUCIUS ANNAEUS SENECA: *Erkölcsei levelek*. (Ford. Barcza József) Bp., Franklin, 1906. 28, 1.

⁴⁵ ERNST MACH: *Erkenntnis und Irrtum. Skizzen zur Psychologie der Forschung*. Darmstadt, 1980. 224.

A 80-as évek végén két művész, *Marina Abramović* és *Ulay* nagy sétára indult: a *Nagy Fal-sétájuk*⁴⁶ a Kínai Nagyfal két végpontjáról, 90 nap alatt 2000 kilométeren keresztül vezetett egymás felé. Marina keletről, a tenger felől, Ulay Nyugatról a Góbi-sivatagon át indult.

Fal-sétájuk nem volt előzmények nélküli; a két művész 12 éven át tartó közös munkájának folyamánya. Ulay kísérleti fotografiákkal és olyan akciókkal kezdte pályáját, melyek a művészeti intézmények ellen irányultak. Marina Abramović festészeti tanulmányai után egy belgrádi konceptuális művészcsoporttal dolgozott. Sajátos előadásokban a művészet határainak feltárására a testi kiszolgáltatottság szélső helyzeteit használták fel. (Abramović egyik performanszában addig fésülte haját egy kefével, míg a fejbőre vérezni nem kezdett – miközben állandóan azt mondogatta: *Art must be beautiful. The artist must be beautiful.*) Kettejük nevét 1976-ban széles körben ismertté tette az az akció, melynek során a berlini Nationalgalerieből ellopták Carl Spitzweg *Szegény poéta* című képét, és egy török vendégmunkás család lakásában rakták ki a falra. A professzionista módon kitervelt és kivitelezett művészi provokáción túlmenően ez az „áthelyezés”, kontextusváltás is jelzi a környezettel való összefüggések iránti fokozott érdeklődésüket. Közös munkáikban a téri viszonylatok vizsgálata mindvégig középpontban állt.

Első közös performanszuk a *Relation in Space*, utolsó közös munkájuk a legnagyobb kiterjedésű emberi építmény végigjárása volt. Előadásai a környező terek és testhelyzeteik egymásra hatásának kutatása köré épültek ki. Közös munkájukat *Relation Work*nek nevezték. Megnyilatkozásaik szerint az előzetes próba nélkül megvalósított drámai akciókban a *határtapasztalat* foglalkoztatta őket. Az 1977 és 1982 között *Az éjtengeren át* című performansz-sorozatban testük téri relációit, egymásra hatását vizsgálták. A különböző városokban megvalósított darabokban hol hajukat hátul egymásba fonva néztek el egymástól, hol egymást ütötték pofon, hol egyre erősebben kiabáltak egymásra, amíg csak bírták. Munkáik alapvonása a mozgalmasság volt. Kisteherautójukat, amivel városról városra, fellépésük egyik helyéről a másikra utaztak, *életformának* nevezték. „A színházi keret segédeszközzé válik – mondja Marina Abramović –: feledteti a jelent és más időbe és más helyre visz át. A színház eszköz a jelen kioltására és egy elmúlt jövőbe vagy egy másfajta imaginárius világba vezető utazásra.”⁴⁷

Következő nagy, és egyben utolsó közös művük a *Nagy Fal-séta* volt. (A séta csak részben volt magányos gyalogos zarándoklat. Kettejüket egy-egy expedíció kísérte; esténként mikrobusz vitte, kínai legénység kíséretében, a legközelebbi szállodába, reggel pedig visszavitte a Falhoz.) Hosszú sétájuk a Shenmu melletti hágón ért véget: találkozásuk taoista, konfucianus és buddhista templomok kö-

⁴⁶ *The Lovers. The Great Wall Walk. Marina Abramović and Ulay.* Stedelijk Museum, Amsterdam, 1989.

⁴⁷ *The Lovers*, 26.

zött történt – egy olyan helyen, ahol az életre szóló nagy találkozásokat, a házassági szertartásokat szokás tartani. Esetükben a nagy találkozásból végérvényes elválás lett. „A séta teljesen személyes drámává vált. Ulay a Góbi-sivatagból indult és én a Sárga-tengertől. Miután mindketten 2500 kilométert gyalogoltunk, félúton találkoztunk, és búcsút mondtunk egymásnak.(...) Szükségünk volt a befejezés bizonyos formájára az óriási távolságon keresztül egymás felé tartó gyaloglás után.”⁴⁸

Mivel a Nagy Fal-sétát megelőzően már fél éve külön éltek, feltehető, hogy ez is a koncepció része volt: lebegve hagyták az újra egymásra találás lehetőségét, de a valószínűség az elválás irányába mutatott. És a művészeti esemény végkifejlete szempontjából ez így volt jó: a Nagy Fal mentén folyó sétát éppoly ambivalens kapcsolat fűzte az építmény mítoszához, mint célját a Nagy Találkozás toposzához. A vándorlás, a világjárás menetét gyaloglásuk a férfi és nő találkozásának és elválásának szertartásszerű útjává alakította. Hosszú, egymás felé tartó útjuk végkifejlete nemcsak a Nagy Fal, hanem a Nagy Utazás mítoszáat is más megvilágításba helyezte.

A „TRANSZSZIBÉRIAI UTAZÁS”

Jochen Gerz művének is az utazás egyik nagy toposza, a szibériai utazás, s ezen keresztül az utazás mítosza a tárgya. A *Transsibirien Projekt* az 1977-es *documentára* készült, s Gerz ennek keretében utazott a transzszibériai vasúton 16 000 kilométert a mitikus térségen keresztül. „Az utazás, melyet akkor tettem, vagy amelyet látszólag megtettem, információs társadalmunk utolsó 'Paradicsomára' vonatkozott, amihez a művészet is tartozik, és ez a Paradicsom a Kelet volt: a régi Kelet, az Orient – úticél régi könyvekben, és a tényleges, a kommunizmus tiltott Keletje.”⁴⁹

Ám Gerz „Nagy Utazó” elődeihez képest nem a szokványos célok valamelyikét törekedett megvalósítani: „Az oroszországi utazás a 'valódi, hamis' utazó mozgással, az 'élménnyel' és 'hajszolással' szemben. Egyszerűen becsukhattam mindent, és azt mondhattam: beutazom, megtapasztalom önmagamamat.”⁵⁰ A művész meglehetősen sajátos módon tette meg az utat: fülkájének az ablakai be voltak függönyözve, és kiszállás nélkül utazott a nyolcnapos oda-, ill. ugyanennyi ideig tartó visszaúton. Minden nap egy-egy új palatáblát tett a lába alá, s ezek a palatáblák őrizték meg útja lenyomatait, a 16 napon keresztüli toporgás,

⁴⁸ (Eds.) A. Daneri, et al: *Marina Abramović*, Milano–New York, 2002, 29.

⁴⁹ JOCHEN GERZ: Der Künstler als Pixel. = *Lettre International* (Berlin) 37 (1997/3); http://www.lettre.de/archiv/37_gerz_heinrichs.html

⁵⁰ Uo.

egyhelyben üldögélés, tipródás nyomait. A 6. *documentán* ezek a táblák voltak kiállítva, négyszög alakban, oldalanként 4 – 4 székkal együtt.

Az útról – a palatáblákon kívül – nem maradt fenn semmi. Az úti papírokat a művész – szerződésben is rögzített – koncepciója szerint elégették, hogy ne maradjon nyoma, hogy talányos legyen, vajon az utazás megtörtént-e vagy sem.⁵¹ Gerznek nem ez az egyetlen olyan alkotása, mely kétségessé teszi a mű státuszát; mondhatni előszeretettel műveli az eltüntetés művészetét. Több olyan művet készített, amely vagy fokozatosan tűnt el (mint a hamburg-harburgi emlékműve), vagy eleve, már a létrehozása során el lett rejtve (mint a saarbrückeni *2146 kő*). Bár az eltüntetés, az elrejtés okát az egyes művek esetében Gerz eltérő érvekkel magyarázza, ez a konceptuális művészetre általában jellemző alkotói magatartással is összefüggésben áll (a koncepció elsőbbsége a megvalósításhoz képest), továbbá a művészeti túltermeléssel, a telítettséggel kapcsolatos belátásaiból is következik. (Mint írja: „...minden egyes produktum problémát jelent, méghozzá mint hulladékelhelyezési kérdés. Tele vagyunk.”⁵²)

Szibériai konceptuális utazásával kapcsolatban elmondta: „Nincs már semmi sem, ami bizonyíthatná az utazást. Még a *documenta* sem kapott számlákat, elszámolásokat, amelyek azt tanúsítanák, hogy megtettem az utat. A *documenta* csak fizetett, de nem biztos, hogy utaztam. Abban a társadalomban, melyben ma élünk, a művészet – noha ennek kapcsán sokat beszélnek az életről – nem olyasmi, ami ellenőrizhető, ennyiben tehát fikció. Az én terem itt ezért fikció; az emberek vagy elhiszik, vagy nem hiszik el azt, hogy megtettem az utazást, és ez ennyiben marad.”⁵³

Sajátos utazási tapasztalatai nem Szibéria roppant térségeinek megtapasztalásáról, hanem az önmagában, a személyiség belső terében tett utazásról szólnak. (Mozgó szerzetesi cellájának magányába Gerz két könyvet vitt társnak: D. Diderot *Rameau unokaöccse*, és X. de Maistre *Utazás a szobám körül* c. műveit. Az utazás alatt teleírt három füzetet, amit a végén elégettett. A vonat személyzete a különös utast Puskin néven emlegette...)⁵⁴ Útja nem annyira valóságos, mint inkább egy utazási metafora, s egy metaforikus utazás valóságos végbeviteléről, és egy ideális utazóról szól; annak az útjáról, aki a *lelkében ül vasútra* (Kassák): „A vonatfülkét nem középkori értelemben vett börtönként tapasztaltam meg, amibe az ember bezárja magát, hanem mint olyan teret, amit magával tölthet be. Én saját magamat éreztem meg.”⁵⁵

⁵¹ (Hrsg.) BERNHARD JUSSEN: *Von der künstlerischen Produktion der Geschichte I. Jochen Gerz*. Göttingen, Wallstein, 1997. 122.

⁵² JOCHEN GERZ: Was die Kunst nicht ändern kann, das soll die Kunst verändern. *F. A. Z.* 1996. 24.

⁵³ WERNER MEYER: Die Transsibirische Reise. = *Kunstforum* Februar – Mai 1997.

⁵⁴ Voll bespielt, *Der Spiegel* 1977/10 ; <http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-40941985.html>; 2009. december 24.

⁵⁵ Uo.

Jochen Gerz *transzszibériai projektjével* egyúttal, *via negativa* a világjárás ereendő voltát tette művészi experimentuma tárgyává: a tér bejárásának az adott közlekedési technológiák és utazási szokások által transzformált és torzított voltát út/világ és élet/személy viszonyát vizsgáló „laboratóriumi” helyzeté alakította át. Mondhatni, ideális kísérleti körülmények közepette tanulmányozhatta és élhette át azt, amit Márai Sándor így fogalmazott meg: „A világ megismerése érdekes, hasznos, gyönyörködtető, félelmes vagy tanulságos; önmagunk megismerése a legnagyobb utazás, a legfélelmetesebb felfedezés, a legtanulságosabb találkozás.”⁵⁶

Gerz munkája azt is megmutatja, hogy a modern művész – és persze „közönsége” kultúrája – számára milyen jelentősége van *helyettes észlelőként*⁵⁷ való létmódjának. Corinne Wasmuth reflexiójában ez közvetlenül is kifejezésre jut: „Mi művészek nem úgy élünk, mint sok más munkakörben dolgozó emberek, a hétvégéért, a szabadságért, az utazásért; mi a saját bensőnkben teszünk utazást. Ha működik, akkor jobb, mint a valóságos utazás. Hiszen a reális helyek mágiája gyorsan elvész. Úgy vélem, sok turista hihetetlenül sok pénzt ad ki felszerelésre, sátorra és így tovább, hogy a szabadsága alatt hajléktalan módjára éljen. Ezt mi művészek kezdetől fogva fordítva csináljuk: hajléktalanként élünk és ezért cserében állandóan megvannak a másféle úti élményeink.”⁵⁸

A VÁNDORLÁS RÓZSÁJA

1801-ben Johann Gottfried Seume, költő és író, Németországból gyalogosan elindult Szicíliaába, ahová a következő évben meg is érkezett. A kényszerkatona-ságon edzett utazó beszámolóját *Spaziergang nach Syrakus (Sétaút Szirakúzába)* című könyvében adta közre.⁵⁹ Bár azidőtájt még sokan jártak gyalog, s a mesterlegények Európa-szerte így vándoroltak, ám a gyalogszerrel megtett több ezer kilométeres út már nem tartozott a bevett utazási módok közé, kivált az irodalmi utazók körében. Pár évvel később, *Mein Sommer 1805 (1805-ös nyaram)* című munkájában hosszú sétaúttjára utalva így érvel a gyalogjárás előnyei mellett: „Ezúttal csak az út kisebb részét tettem meg gyalog; hozzávetőlegesen százötven mérföldet. Kedvemre való és jobb lett volna, ha időm engedi, az egészet végigvándorolni. Aki gyalog jár, antropológiailag és kozmikusán általában többet lát, mint aki járművel utazik. Kifinomult és kevésbé finom emberek tehetnek erről

⁵⁶ MÁRAI: *i. m.*, 10.

⁵⁷ Utalás a *Hejtes Szomjazók* (sic!) magyar művészcsoporthoz.

⁵⁸ Gespräch mit Corinne Wasmuth, *Kunstforum International* 157. (2001 November–Dezember) 181.

⁵⁹ JOHANN GOTTFRIED SEUME: *Spaziergang nach Syrakus*. In: *Seumes Werke I. Aufbau*, Berlin–Weimar, 1977.

megjegyzéseket, számomra meglehetősen érdektelen. Én a járást tartom a leginkább tiszteletreméltónak és magától értetődőnek az ember esetében, és az a véleményem, hogy minden jobban menne, ha az ember többet járna. Az ember azért nem tud igazán mindenütt lábra kapni, és talpon maradni, mert túl sokat utazik. Aki túlon túl sokat ül kocsiban, annak nem mehetnek rendben a dolgai.”

Az utóbbi kétszáz év során a közlekedési technológiák és az utazási szokások is elég jelentősen megváltoztak. Am elsétálni Szicíliaba manapság nemcsak ennek okán nem szokás, praktikus nehézségek is elejét veszik: megfelelő utak hiányában, a mezei utak használhatatlansága, ill. magántulajdona miatt gyalogosan Olaszországon (és más országokon) gyakorlatilag lehetetlen végigmenni.⁶⁰ Mindez mit sem von le Seume megállapításának érvényéből: *Aki gyalog jár, csakugyan többet lát, mint aki járművel utazik. Az így adódó antropológiai észleléstöbbelről később a következőket írja: „Az a mód, ahogy valaki a kocsiban ül, máris eltávolította néhány fokkal az eredendő humanitástól. Senkinek sem lehet határozottan és tisztán úgy a szemébe nézni, ahogy kell; az ember elkerülhetetlenül túl sokat vagy túl keveset tesz. Az utazás képtelenséget, a járás erőt mutat. Már csak ezért is ritkán vágytam utazni, és mert kocsiból nem lehet kényelmesen és barátságosan egy garast adni a szegényeknek. Ha pedig olykor nem adhatok a szegénynek egy garast, akkor ne éltessem tovább a sors!”⁶¹*

Úgy tűnik, Seume nyilvánvalónak tartotta, hogy a gyaloglás közben *kozmoszban* többet lát az utazó, mivel ennek indoklására írásában nem tért ki. Annál inkább tudósít erről közel kétszáz évvel későbbi pályatársa, Miroslav Mandić, aki 1991-ben kezdte *A vándorlás rózsája* című projektjét. A „filozófus-költő-művészbolond-koldus-vándor-szerzetes” – ahogy magát jellemezte⁶² – tíz éven keresztül napi 20 km-t gyalogolt Európa-szerte, közben írt és rajzolt. Olykor performanszokra is sort kerített: a Duna átúszása Kierkegaardért; gyaloglás Cioran sírjától Noica sírjáig; 36 kilométer a prágai fűvészkertben a világért minden időben szavatoló 36 igaz emberért; maraton Athénben („*Futás és írás mindazokért, akik másokat védenek önmaguktól.*”) é. í. t.

Vándorlása rózsájának „szirmai” a koncepció szerint egyszerre konkrétan és képletesen valósultak meg: részint gyaloglásai során a földrészre fokozatosan kirajzolódó útvonalakból bontakoztak ki, részint pedig a közben keletkezett feljegyzésekből álltak össze: *A vándorlás rózsája* során készült írásait 10 kötetben adta közre.⁶³

⁶⁰ Mártonffy Marcell személyes közlése.

⁶¹ JOHANN GOTTFRIED SEUME: *Mein Sommer 1805*. In: *Seumes Werke* II. i.k., 1977. 7.

⁶² MIROSLAV MANDIĆ: A kóborlás rózsája. (Ford. *Utasi Csilla*) = *Átváltozások* 1995/5. 129 skk.

⁶³ MIROSLAV MANDIĆ: A művészet 144 definíciója, avagy a teremtő szeretet neveivel végzett zarándoklat tizenkét napja. = *Pannonhalmi Szemle* 2008/3.; ÚTASI CSILLA: A szeretet névtelen erői (Miroslav Mandić gyaloglása) = *Átváltozások* 1995/5.

Mandić vándorlása egyszerre mutatja a modern konceptuális művészet és a zarándoklás keresztény hagyományának jegyeit. Írásaiban ezek közvetlenül és utalásokban is megjelennek. Vándorlása – kifejezett intenciója szerint – beavatódás: „Tíz év kóborlás elegendő, de elengedhetetlen is ahhoz, hogy beavatódjam a természetfölöttibe.”⁶⁴ Athéni maratonja közben pedig ezt írja: „Amikor elindulsz Istenhez, ne kérdezz senkit. Az út nyitott: vár téged.”⁶⁵ Az út és az általa megnyitott tér képeinek közvetlen, és Mandić utalta forrása a János-evangélium („...hogy hová megyek én, tudjátok; az utat is tudjátok. /.../ Én vagyok az út, az igazság és az élet” Ján. 14.5–7; „Elmegyek, hogy helyet készítsek néktek.” Ján. 14.3.)

Gyaloglásai során keletkezett írásai tanúsága szerint *A vándorlás rózsájának* szerzője *kozmoszban* is kétségkívül *többet lát, mint aki járművel* utazik: „14609 lépést gyalogoltam. Az ég dominál. Annyira elsötétült, annyira nagy. Kék és kék.” (5. gyaloglás)

„A nap éppen elkezdődött, s máris minden az észrevétlen szürkeségbe tűnik. A szürkeségbe hatolás, a táj és a vidék, melyet sohasem láttam, mindez oly gyöngéden vonz, és csöndesen ijeszt.”

„A természet lobog, ég a tűz zöldjében. Zöld és csönd vesz körül, de valami zúg. Hallatszik a létezés.” (177. gyaloglás)⁶⁶

A járás és szemlélés e távlata a nagyságrendek és perspektívák arányai felől is híven igazít el: „Hosszan és lassan gyalogolok be Varsóba, mint Londonba, Amsterdamba, Athénba, Isztambulba, Bécsbe.

Csak messziről látszik a nagyság, közelről nem látni, eltűnik.” (156. gyaloglás)

„Mondom: a nyomaim hadd maradjanak a földben, és a víz hadd vigye őket az égbe. Hadd legyen szél az útjuk” (61. gyaloglás) „*A vándorlás rózsája* a szél dicsőségéért való kóborlás. (...) Elmegyek, elmegyek az alvás ölelésébe. Láng a magasságba, örvény a mélységbe, a *Rózsa* az úton. Imádkozom a pihenésért, amely éjszaka jön el hozzám.” (481. gyaloglás)

Mandić írásaiban a nézőpont költői megemelkedését időről-időre a gyalogos tapasztalatok nyers valósága ellenpontozza: „Hallgatok és belépek Varsóba. A városokba vezető út mindig ronda, a kis helyen összegyűlt erőt jelzi előre. A városokban a városról legtöbbit a koldusok mondanak. A koldusok és a szép nők. Az összes többi az utcák kiöltése. Útnak indulok, és utat mutatok.” (168. gyaloglás)

PROMENADOLÓGIA

⁶⁴ Idézi Utasi, uo. 127.

⁶⁵ MANDIĆ: *A kóborlás rózsája*, 129 skk.

⁶⁶ Uo.

A mai transzportációs technikákkal történő helyváltoztatás nem utazás a szó régebbi értelmében. A mai utast – légyen a közlekedési eszköz földi, vízi, vagy légi jármű – szállítják; mintegy tárgyként transzportálják. „A járműben ülő ember – jegyzi meg Virilio – valójában nem utazó, hanem inkább olyasvalaki, akit mintegy csomagként küldenek.”⁶⁷

Mandić vándorlásaival egyidejűleg Lucius Burckhardt, svájci építész és urbanista kidolgozza a sétálás elméletét, a promenadológiát. „A promenadológia célja környezetünk koncentrált és tudatos érzékelése, valamint ennek során a puszták látásnak átalakítása megismeréssé.”⁶⁸ 1996-ban megjelent *Promenadológiai szemlélődéseiben* arról ír, hogy a XIX. században, a vasúti utazással megváltozik a környezet menet közbeni érzékelése, az egyre növekvő utazási sebességek révén a tájék mintegy képeslapokra zsugorodott. „Ám a vasúti korszak előtt ettől egészen eltérően éltek meg a tájat: az út éppoly fontos volt, mint a cél. A sétáló gyalog vagy lovon, talán egy épített kapun keresztül hagyja el várost, keresztülmegy a földeken, egy számára idegen népességet lát munkában, átmegy egy folyón, keresztülhalad az erdőn, fölhág egy dombra. Visszafelé egy másik utat választ; este városába fáradtan megtérve, övéinek leírja a tájékot: ilyen Saint Germain, ilyen a Jura Besançonnál, ilyen a fontainebleau-i erdő. A hazatérő sétáló sok mindent nem látott abból, amit elbeszél, és sok mindent, amit látott, kimarad elbeszéléséből. A kép, amit leír, előzetes ismeretekből és az úton összeszedett rész-aspektusok montázsából áll. Mégis egészen biztos tudás adódik: már ismeri a fontainebleau-i erdőt.

Vajon szépnek találja? Természetesen, hiszen mindaz, amit útközben a vidéki gazdálkodásból és a természetes növekedésből megpillant, az szép. Erre készítette fel és gyakorolta be a poézis Theokritosztól és Horatiustól kezdve, a régi nápolyi és németalföldi festészet.”⁶⁹

Az utazókat ma nem pusztán a járművek ablaki és egyéb határoló felületei választják le a környezettől, hanem a *sebesség fala* is elzárja a tér és a tájék mélységének megtapasztalásától. E tekintetben egy sajátos, az arkhimédeszi arányosságra emlékeztető jelenség figyelhető meg: amilyen mértékben növekszik az utazási sebesség, ugyanolyan mértékben csökken az észlelés mélysége. S mivel ez vált általánossá, Burckhardt méltán jut annak megállapítására, hogy „életvilágunk legtöbb ember által lakott és látogatott övezeteiben a promenadológiai kontextus, ami a látottak megértésére vezet, összeomlott. Így mi vagyunk az első nemzedék, akinél az esztétikai élmény magától nem következik be. (...) Ismétlem:

⁶⁷ PAUL VIRILIO: *Fahren, fahren, fahren...* Berlin, Merve, 1978. 76.

⁶⁸ <http://de.wikipedia.org/wiki/Promenadologie>; 2009. december 24.

⁶⁹ LUCIUS BURCKHARDT: *Warum ist Landschaft schön? Die Spaziergangswissenschaft*, Berlin, Schmitz, 2006. 87.

Mi vagyunk az első nemzedék, akinek egy új, egy promenadológiai esztétikát kell felépítenie.”⁷⁰

Egy ilyen esztétika lehetőségét példázza és árnyalja Mandić műve⁷¹: „A földéken át jártam, búzát ettem, a madarakat néztem, behúzódtam egy gyümölcsösbe nagy szemű málnát szedni, erdei ösvényen jártam, azt kérdeztem magamtól, miért teszem mindezt?” (502. gyaloglás)

„Szép volt a 333. gyaloglás. A fényes nap. A völgy és a tiszta sár. Az alacsony fű, mely zöld lélekké vált, amelyen járok.” (333. gyaloglás)

„A gyaloglás – nagy ajándék. A gyaloglás művészete – tánc, színház, magány, csönd, himnusz. A gyaloglással zenét szerzek.” (309. gyaloglás)

„A gondolataim viszik-e járásom, vagy a járásom a gondolataimat, nem tudom; a lábam is és a gondolkodásom is szállt. Amikor szállok, tisztán látom magam, ahogyan a földön gyalogolok, a juhok, libák, kutyák, és a lovak mellett, melyek kukoricával magasan megrakott szekereket húznak. Magasan az égig. Magasan az égig szálltam én is...” (309. gyaloglás)

Úti jegyzetei pedig olykor az úton-lét egyetemes horizontjának bölcséletét hozzák szóba: „Az utak a legfontosabbak. Az utak maguktól is épülnek, ha beléjük építjük fölismerésünket, hogy velük kezdődik minden.” (156. gyaloglás)

⁷⁰ Uo.

⁷¹ MANDIĆ: A kóborlás rózsája, 129 skk.